

Ivo FADIĆ
Arheološki muzej u Zadru
Trg opatice Čike
HR-23000 Zadar
fadic.ivo@zd.htnet.hr

UDK: 003.071:930.22
726.825.032.7(497.5 Benkovac)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno: 15. ožujka 2004.
Received:

NOVI EPIGRAFSKI SPOMENICI IZ ASERIJE I LEPURA

Apstrakt

S područja Aserije (Podgrađe kod Benkovca), odnosno iz samog grada i susjednih izvangradskih ruralnih antičkih aglomeracija, koje su razmještene u ageru toga municipalnog središta (današnji Perušić, Kožlovac, Korlat, Lepuri ...), do sada je poznata zamjetna količina epigrafskih nalaza. Najveći dio tog fundusa potječe s prvih arheoloških iskapanja na Aseriji s kraja 19. i početka 20. stoljeća. No, uz poneki slučajni nalaz u proteklom razdoblju, nedavno započeta sustavna istraživanja ovoga značajnog južnoliburnskog središta podarila su arheološkoj baštini nove brojne i veoma značajne epigrafske primjerke.

U ovom članku autor obrađuje četiri nova epigrafska spomenika. Tri su liburnska nadgrobna cipusa iz Aserije, koja su otkrivena u arheološkoj kampanji 2003. godine, dok je jedan nadgrobna ara s lokaliteta Dolac u Lepurima nedaleko od Aserije.

Na spomenicima je izvršena tektonička, stilsko-dekorativna i epigrafska analiza. Na temelju toga, uz nove spoznaje o stanovništvu Aserije, dobiven je cijeli niz elemenata za okvirnu dataciju. Tri cipusa iz Aserije pripadaju vremenskom razdoblju ranog principata, odnosno 1. ili prvoj polovini 2. stoljeća po Kristu. Grobna ara iz Lepura, ako je suditi po posvetnoj formuli i nekim drugim pokazateljima, izrađena je u kasnom principatu, odnosno u drugoj polovini 2. ili na samom početku 3. stoljeća po Kristu.

Iz Aserije (Podgrađe kod Benkovca) i susjednih izvangradskih ruralnih antičkih aglomeracija, koje su razmještene u ageru toga municipalnog središta (današnji Perušić, Kožlovac, Korlat, Lepuri ...), do sada je poznata zamjetna količina epigrafskih nalaza.¹ Dio te građe donesen je u Mommsenovu korpusu latinskih natpisa, koji je posebno obogaćen prvim arheološkim radovima na Aseriji s kraja 19. i početka 20. stoljeća.² No, uz poneki slučajni nalaz tijekom prohujalog stoljeća, nedavno započeta sustavna istraživanja ovoga značajnog južnoliburnskog središta (1998. – 2003.)³ podarila su arheološkoj baštini nove brojne i veoma značajne epigrafske primjerke. Većina tih novih nalaza već je objelodanjena u nekoliko arheoloških publikacija.⁴

U ovom članku namjera mi je objaviti četiri nova epigrafska spomenika. Tri su liburnska nadgrobna spomenika iz Aserije, koja su otkrivena u arheološkoj kampanji 2003. godine, dok je jedan nadgrobna ara s lokaliteta Dolac u Lepurima. Tri liburnska cipusa pronađena su ispred druge kasnorepublikanske kule, u nasipu koji paralelno prati sjeverni plašt kasnorepublikanskog bedema /Sl. 1, 2/. Četvrti epigrafski spomenik (nadgrobna ara) slučajno je pronađen pri krčenju kamene gomile na njivi Dolac u Lepurima.⁵

Liburnski cipusi iz Aserije (br. 1 - 3)

Do sada su u Aseriji ustanovljena 44 liburnska nadgrobna spomenika – liburnska cipusa. Do novijih sustavnih istraživanja bilo ih je poznato 29, zajedno s tri primjerka iz neposredne blizine Aserije (Perušić, Kožlovac i Lepuri). U istraživanjima koja su u Aseriji vršena od 1998. do 2002. godine, fundus ove posve samosvojne kategorije spomenika sepulkralne namjene povećao se za 15 novih nalaza.⁶ U šestoj arheološkoj kampanji 2003. godine pronađena su još tri nova cipusa, pa se broj liburnskih nadgrobnih spomenika s prostora Aserije danas povećao na 47. Naravno, oni u najviše slučajeva sadrže sve odlike aserijatske skupine, jer, kako je već poznato, kod ove specifične spomeničke kategorije, po stilsko-

¹ CIL III, 2190, 15029², 15033, 2850 (9930), 13031, 15029¹, 1029¹, 2853, 9964, 2897, 2894, 2895, 9976 ...; A i J. ŠAŠEL, 1963.; A i J. ŠAŠEL, 1986.; M. SUIĆ, 1950-51a, 234; M. SUIĆ, 1952, 208-209, 211-213; J. MEDINI, 1969, 59-61; A. BUONOPANE, 1980, 47-54; I. FADIĆ, 1988, 73-99; I. FADIĆ, 1990, 209-299; S. ČAČE, 2003, 7-43;

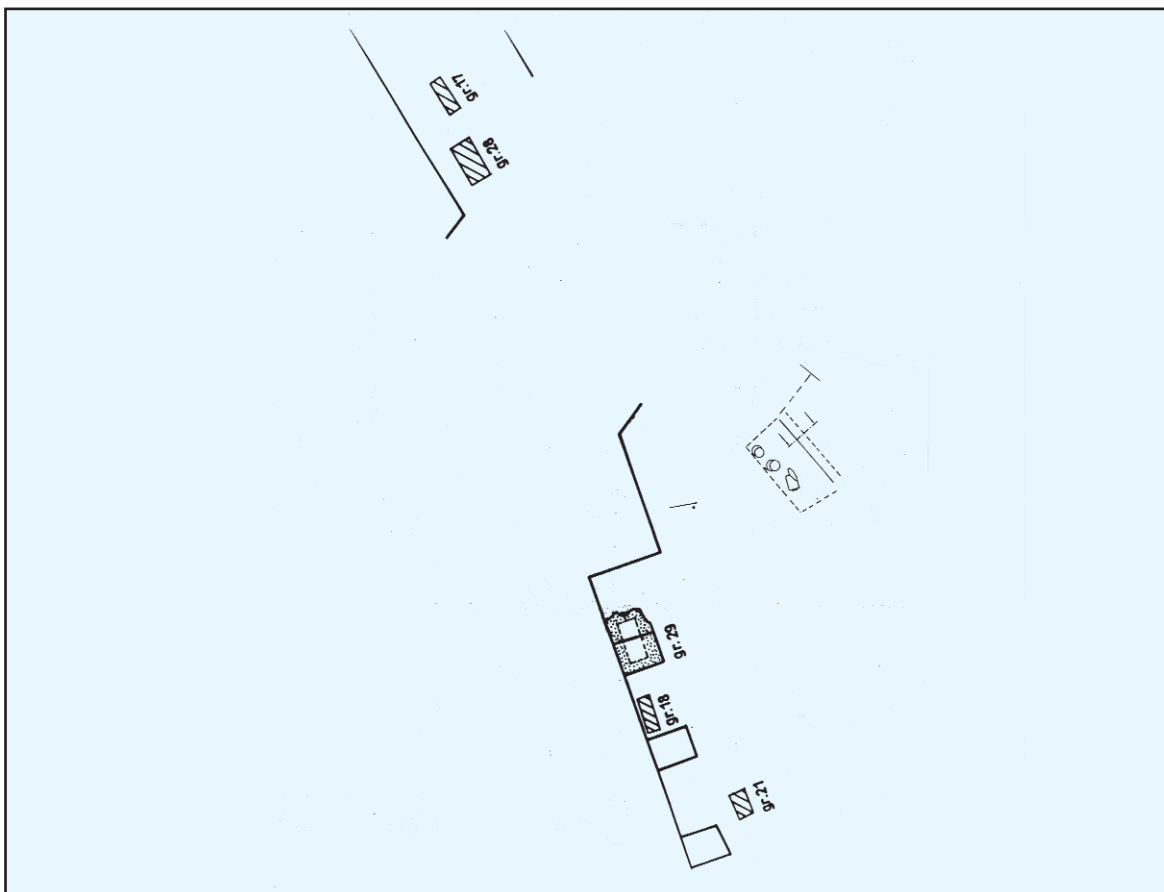
² H. LIEBL, W. WILBERG, 1908, 17-83.

³ I. FADIĆ, 2003; O istraživačkim kampanjama od 1998. do 2003. vidi: I. FADIĆ, 1999, 66-71; I. FADIĆ, 1999 a, 78-85; I. FADIĆ, 2001, 157-176; I. FADIĆ, 2001 a, 69-89; I. FADIĆ, 2001 b, 55-61; I. FADIĆ, 2002, 51-57; I. FADIĆ, 2002 a, 61-62, 129-130; I. FADIĆ 2003a, 67-75; I. FADIĆ, 2003b, 97-131; I. FADIĆ, 2003 c,

⁴ M. GLAVIČIĆ, 2003, 71-95; I. FADIĆ, 2003 c; I. FADIĆ, 2003 b, 97-131; D. MARŠIĆ, 2003, 157-183; A. KURILIĆ, 2003, 185-193;

⁵ Otkupljena je od Valtera Jurića 2001. godine. Nadgrobna ara i spomenuti cipusi pohranjeni su u «Zavičajnom muzeju» na Kaštelu u Benkovcu.

⁶ I. FADIĆ, 2003b, 97-131.

Sl. 1. Mjesto nalaza tri nova liburnska nadgrobna spomenika

Fig. 1. Place of find of the three recently found Liburnian tombstone monuments

dekorativnim i tektoničkim odlikama, na teritoriju antičke Liburnije izdvojene su tri samosvojne skupine – aserijatska, zadarska i krčka, te ona miješanih svojstava.

Tri nova liburnska nadgrobna spomenika otkrivena su ispred druge kasnorepublikanske kule, odnosno u neposrednoj blizini tzv. «Trajanovih vratiju» /Sl. 1, 2 i 4/. Iznad spomenutih spomenika bio je postavljen i poveći profilirani arhitravni kameni blok /Sl. 3/, što upućuje na to da oni nisu ustanovljeni *in situ*, već da se radi o sekundarnoj upotrebi antičkih nadgrobnih spomenika i arhitektonskih elemenata (moguće i s «Trajanovih vrata») u svrhu stvaranja neke vrste obrambenoga kasnoantičkog nasipa.⁷ Mada je njihov prvotni položaj mogao biti u neposrednoj blizini nalaza, niveleta na kojoj su bili položeni, znatno je iznad mogućeg nivoa nekropole.

⁷ Sličan nasip, odnosno kasnoantički zid već je ustanovljen u cijeloj dužini sjeverozapadnog pravca kasnorepublikanskog bedema: I. FADIĆ, 2001 a, 69-89.

Sl. 2. Približan položaj nalaza tri nova liburnska nadgrobna spomenika

Fig. 2. Approximate place of find of the three recently found Liburnian tombstone monuments.

Po svojoj monumentalnosti sva tri liburnska nadgrobna spomenika pripadaju aserijatskoj skupini. U tom pogledu posebno se ističe treći, djelomično sačuvani cipus /br. 3; Sl. 14-16/, kojem promjer baze iznosi 62 cm, a visina do početka kalote 103 cm, što ga uvrštava u veće nadgrobne spomenike u ovoj grupaciji. U aserijatsku skupinu uvrštava ih i dekoracija kalote s izrazito fino izrađenim skvamama, profilacija baze i donjeg dijela cilindričnog tijela /br. 1 i 3/, kao i karakteristična profilacija gornjeg dijela cilindričnog tijela i kalote /br. 1, 2, 3/. Spomenik na kojem nije izrađena profilacija baze i donjeg dijela tijela /br. 2; Sl. 10, 11/, ima na dnu cilindrično postolje za usađivanje spomenika na neku odvojenu kamenu bazu koja je mogla biti i profilirana. Karakteristično natpisno polje izraženo je samo kod onoga najmonumentalnijeg spomenika /br. 3/, dok je u ostala dva slučaja natpisno polje omeđeno golim erotima /br. 1/, odnosno visećim girlandama /br. 2/. Štoviše, na cipusu na kojem su prikazani reljefi erota, natpis je donesen ispod gornje profilacije cilindričnog tijela, odnosno iznad horizontalno viseće girlande koju drže eroti /Sl. 5, 6/. Na spomenutom

Sl. 3. Liburnski cipusi s kamenom gredom nad njima

Fig. 3. Liburnian cippuses with a stone beam above

prostoru, koji je inače predviđen za natpis, između horizontalne girlande i stojećih erota, nalazi se plitka niša s reljefom nage muške figure /Sl. 5 i 7/. Muški lik oslonjen je na desnoj nozi, a lijeva je blago zabačena unazad. U lijevoj ruci drži predmet poput štapa (*kerykeion*) ili «roga izobilja» (*cornu copiae*). Zbog prilične rustičnosti izrade predmet u desnoj ruci muškarca nije posve jasan. U njoj je nešto poput kese - najvjerojatnije kesa s novcem (*marsupium*), odnosno kaducej (*caducifer*). Na glavi, na kojoj nisu sačuvani detalji fizionomije, vidljiva je kapa (kosa?) sa široko rastvorenim krilcima (*petasos*). Na nogama nisu zapažena Merkurova krilca, odnosno krilata obuća (*pedila*). Svi spomenuti likovni elementi koji su vidljivi na reljefu, upućuju na ikonografske odlike boga Merkura (grčki Hermes). Kapa s krilcima, te atributi kao što su kesa s novcem i štap ili rog izobilja, dopuštaju da se u liku prepozna božanstvo trgovine i prometa, odnosno božanstvo koje donosi blagostanje i bogatstvo, onaj koji otklanja svako zlo. U slučaju da se u njegovoj lijevoj ruci nalazi *kerykeion*, on je prikazan i kao vjesnik bogova. No, s obzirom na to da spomenik na kojem je uklesan

lik ovog božanstva, ima sepulkralnu namjenu, nedvojbeno je da je ovdje riječ o likovnom prikazu drugog oblika Merkurova štovanja. Očito je da se radi o štovanju kulta Merkura Psychopomposa, koji u rimskoj pogrebnoj ikonografiji predstavlja pratitelja duša pokojnika u podzemni svijet.

Za razliku od takve neuobičajene pojave, gdje predviđeni prostor za epigrafski sadržaj zamjenjuje mala niša s reljefnim prikazom božanstva, cipus kojem natpisno polje omeđuju bogato dekorirane viseće girlande od spletenog lišća i horizontalna girlanda od niza isprepletenih cvjetova sa središnjom rozetom /br. 2/, zaista u tom «polju» sadrži natpis /Sl. 10-13/. No, na tom spomeniku nešto je drugo neuobičajeno. Iznad spomenute horizontalne girlande nalazi se reljefni portret žene, najvjerojatnije pokojnice. Portret je prilično shematiziran i nerealističan, te, po svemu sudeći, ne prikazuje individualne osobine pokojnice /Sl. 13/.

Predstavlja li pojava likovnih prikaza na spomenutim aserijatskim cipusima neku posebitost u odnosu na ostale liburnske nadgrobne spomenike aserijatske skupine? Na to pi-

Sl. 4. Nalaz novih liburnskih nadgrobnih spomenika

Fig. 4. Find of a new Liburnian tombstone monument

tanje moguće je odgovoriti dvojako. Oni nisu uobičajeni, ali su ipak na ovoj spomeničkoj kategoriji već viđeni. Naime, može se kazati da su reljefni prikazi zaista iznimni i posebiti u odnosu na količinu ove spomeničke baštine gdje takvi reljefni prikazi nisu zastupljeni.

Eroti su do sada zabilježeni na četiri liburnska nadgrobna spomenika. Jedan se čuva u Veroni i zasigurno je aserijatske provenijencije⁸ a ne salonitanske, kako je to svojedobno ustvrdio A. Buonopane.⁹ Drugi se nalazi u Arheološkom muzeju u Zadru i po svim stilsko-dekorativnim elementima pripada aserijatskoj skupini. Treći takav spomenik pronađen je na antičkoj Varvariji, gdje se i danas čuva na Bribirskoj glavici.¹⁰ I on spada u monumentalne liburnske nadgrobne spomenike aserijatske skupine. Najfragmentarniji je onaj slučajno pronađen kod zapadnog prilaza Aseriji 1978. godine, a danas se nalazi na Kaštelu u Benkovcu.¹¹ Na tom spomeniku sačuvana je samo glava erota koji, izgleda, pridržava horizontalno viseću girlandu.

Dakle, s novim nalazom danas imamo čak pet liburnskih nadgrobni spomenika s reljefnim prikazima erota.

Girlande su, kako je već poznato, uobičajeni dekor na liburnskim nadgrobni spomenicima zadarske skupine,¹² ali oni nisu nepoznat ikonografski element ni na cipusima iz Aserije. Štoviše, na aserijatskim primjercima girlande su izrazito kvalitetno i realistično izrađene. Osim jednog fragmentarno sačuvanog cipusa, gdje je vidljiva samo horizontalno opuštena girlanda za koju nije moguće ustvrditi jesu li je držali eroti ili je ona ovješena,¹³ još dva spomenika evidentno potvrđuju učestalost uporabe girlandi pri omeđivanju natpisa

Sl. 5. Liburnski nadgrobni spomenik br. 1.

Fig. 5. Liburnian tombstone monument No. 1.

⁸ I. FADIĆ, 1988, 73-99.

⁹ A. BUONOPANE, 1980, 47-54.

¹⁰ I. FADIĆ, 1990 a, spomenik br. 49.

¹¹ I. FADIĆ, 1990 a, spomenik br. 20.

¹² I. FADIĆ, 1991, 169-211.

¹³ I. FADIĆ, 1990 a, br. 20, 261, 289.

Sl. 6. Natpis na liburnskom cippusu br. 1.
Fig. 6. Inscription on the Liburnian cippus No. 1.

Dakle, eroti, eroti s girlandama ili same girlande koje vise na okomitim stupovima od prepletenog lišća (okomitim girlandama), nisu izolirana pojava na liburnskim nadgrobnim spomenicima. No, nešto je ipak neuobičajeno i iznimno na spomenuta dva veoma bogato dekorirana cipusa /br. 1, 2; Sl. 5-13/. Na spomeniku s erotima koji nose horizontalnu girlandu, pojavljuje se niša s reljefnim prikazom Merkura Psychopomposa /br. 1; Sl. 5 i 7/. To se božanstvo na funeralnoj plastici Liburnije veoma rijetko susreće, bilo da je riječ o spomenicima s likovnim prikazima Merkurova lika ili o spomenicima epigrafske naravi.¹⁴ Na području Aserije likovni prikaz Merkurova lika ustanovljen je samo s jednim primjerkom, i to upravo u Lepurima, u neposrednoj blizini ovoga značajnog antičkog središta.¹⁵ Stoga iznesene činjenice - uz saznanje da do sada ni na jednom liburnskom nadgrobnom spomeniku, pa tako ni na primjercima iz najbrojnije aserijatske

na ovoj spomeničkoj kategoriji. Oba su cipusa pronađena na Aseriji u novim istraživačkim kampanjama.¹⁴ S primjercima koje ovdje obrađujem /br. 1, 2/, na kojima u jednom slučaju horizontalnu cvjetnu girlandu drže eroti, a u drugom ona visi na stupovima od prepletenog lišća – okomitim girlandama, Aserija je ukupno dala pet potvrda uporabe ovoga dekorativnog elementa na sepulkralnim spomenicima – liburnskim cippusima.

Sl. 7. Prikaz boga Merkura na cippusu br. 1.
Fig. 7. Representation of a deity Mercury on the cippus No. 1.

¹⁴ I. FADIĆ, 2003, 119-122.

¹⁵ V. DELONGA, 1997, 65; K. A. GIUNIO, 2004, 143-145.

¹⁶ V. DELONGA, 1997, 64-66, sl. 11; Spomenik je slučajno pronađen na lokalitetu Dolac, a čuva se u Zbirci Franjevačkog samostana u Sinju. S obzirom na to da su na tom lokalitetu nalaženi nadgrobni spomenici (kao što je i ovdje objavljena nadgrobna ara), nema dvojbe da je i ovaj s likom Merkura sepulkralne namjene (Mercur Psychopompos).

Sl. 8. Lijevi erot na cipusu br. 1.
 Fig. 8. Left Erote on the cippus No. 1.

Sl. 9. Desni erot na cipusu br. 1.
 Fig. 9. Right Erote on the cippus No. 1.

skupine, nije prikazano božanstvo iz repertoara rimskog panteona - ovom likovnom prikazu daju posebno značenje. Druga iznimna pojava na ovoj kategoriji spomenika sepulkralne namjene je reljefni portret žene pod gornjom profilacijom cilindričnog tijela cipusa, odnosno nad izrazito lučno savijenom horizontalnom girlandom. Najvjerojatnije je ovdje prikazana pokojnica koja sama sebi podiže spomenik, ili oporučno ili, što u natpisu nije posebno istaknuto, za života. Teško bi bilo i pomisliti da reljefni portret predstavlja neko lokalno žensko božanstvo, jer je lik prikazan prilično shematizirano i bez ikakvih ikonografskih odlika. Ako je to tako, onda bismo ovaj primjerak liburnskoga nadgrobnog spomenika mogli nazvati i «portretni liburnski cippus».

Epigrafska analiza aserijatskih spomenika /br. 1, 2, 3/

Na tri liburnska cipusa dva su natpisa u cijelosti sačuvana i posve upotrebljiva za onomastičku analizu, dok treći spomenik zbog svoje fragmentarnosti ne pruža takvu mogućnost.

Sl. 10. Liburnski nadgrobni spomenik br. 2.
Fig. 10. Liburnian tombstone monument
No. 2.

Cipus s reljefima erota i Merkura /br. 1; Sl. 5, 6, 8, 9/ ima natpis pod gornjom profilacijom cilindričnog trupa, odnosno iznad bogate girlande od cvijeća. On je ispisan u jednom redu i donosi samo ime pokojnice u dvočlanoj imenskoj formuli bez filijacije. Kako se iz natpisa doznaje, pod spomenikom je pokopana *Iulia Secundilla*. Dvočlana nomenklatura kod muških osoba (bez patronimika ili filijacije) na liburnskim nadgrobnim spomenicima aserijatske skupine javlja se na šest natpisa.¹⁷ Dvočlana imenska formula žena bez filijacije do sada je ustanovljena na devet spomenika, odnosno kod jedanaest ženskih osoba.¹⁸ To su: *Trosia Severa*, *Vesia Moderata*, *Cladia Secunda*, *Claudia Gratilla*, *Claudia Eutyca*, *Iulia Valentila*, *Iulia Virnoni---*, *Veronia Prochne*, *Iulia Maximilla*, *Caelia Facunda* i *Caesia Tertulla*. Novi nalaz liburnskog cipusa aserijatske skupine daje nam još jednu (dvanaestu) onomastičku potvrdu s dvočlanom nomenklaturom žene - Juliju Sekundilu:

Iulia Secundilla

Kod ovog novog nalaza zanimljivo je primijetiti da je na spomeniku uklesano samo ime pokojnice, bez ikakve posvetne ili završne formule, bez naznake *se viva fecit* ili *viva fecit*, odnosno bez komemoratora, te, kako je već istaknuto, bez filijacije, odnosno patronimika. Takva pojava nije usamljena na liburnskim spomenicima aserijatske skupine. Do sada je poznato 8 takvih natpisa, što s

novopronađenim primjerkom čini prilično zastupljenu formu nadgrobnog teksta u odnosu na cjelokupnu skupinu.¹⁹ Naime, od ukupno ustanovljenih 65 cipusa s odlikama aserijatske skupine, na devet je natpisa doneseno samo ime pokojnika, što čini 14% ukupnih nalaza. Međutim, s dvočlanom imenskom formulom iskazana su samo dva imena – *Q(uitus) Trosius* i *Iulia Secundilla*.

¹⁷ I. FADIĆ, 1990a, 241, br. 8, 28, 45 i 48; I. FADIĆ, 2003b, 118-121, br. 2 i 4.

¹⁸ I. FADIĆ, 1990a, 242, br. 6, 8, 24, 34, 36, 48; I. FADIĆ, 2003b, 117, 119-122, br. 1, 4, 5.

¹⁹ I. FADIĆ, 1990a, kat. br. 1, 7, 13, 16, 25, 32, 38; I. FADIĆ, 2003b, 118, br. 2.

Nomen *Iulius* jedno je od najbrojnijih obiteljskih imena. Posebno je rasprostranjen u vrijeme Cezara, Augusta, Tiberija i Kaligule, a zastupljenost mu je izraženija u urbanim središtima.²⁰ U Liburniji i srednjoj Dalmaciji gentilno ime *Iulius* posebno je prisutno u ranom principatu. Najvjerojatnije se ovdje radi o domaćem stanovništvu koje je ovaj nomen preuzelo već od vremena Augusta.²¹ Gentilicij *Iulius* na liburnskim nadgrobnim spomenicima aserijatske skupine registriran je s 20 osoba na devet spomenika. Četiri su spomenika pronađena u Aseriji, tri u Karinu, a iz Nina su poznata dva cipusa s ovim obiteljskim imenom.²² Stoga, i uz ovaj novi cipus, za aserijatsku skupinu liburnskih cipusa možemo zaključiti da se nomen *Iulius* javlja s najvećim brojem osoba, neovisno o tome je li riječ o pokojnicima ili komemoratorima. Kognomen *Secundilla* predstavlja uobičajeno latinsko ime u nomenklaturi ženskih osoba.

Natpis na drugom cipusu, koji je ukrašen girlandama i portretom pokojnice (?) /br. 2; Sl. 10 – 12/, donesen je u četiri reda. Njega podiže sama pokojnica Rubrija Rufina, kćerka Kvinta:

Rvbria Quinti filia / Rvfina / infelicissi/ma sibi posuit

Dakle, ovdje imamo uobičajeniju nomenklaturu ženske osobe čije je ime izraženo na rimski način - dvočlana imenska formula s filijacijom (kćerka Kvinta). Takva imenska formula na ovoj spomeničkoj kategoriji dvostruko je zastupljenija od one bez filijacije, barem kad su u pitanju žene (20 osoba: 11 osoba).²³ Međutim, cjelokupno gledajući, kod onomastičke analize oba spola uočeno je da se na liburnskim nadgrobnim cipusima aserijatske

Sl. 11. Detalj s girlandama - cipus br. 2.

Fig. 11. Detail with a garland - cippus No. 2.

²⁰ M. SUIĆ, 1981, 171; J.J. WILKES, 1969, 198, 206, 209, 211, 215, 219 i dalje; G. ALFÖLDY, 1968, 31.

²¹ M. SUIĆ, 1981, 171; J.J. WILKES, 1969, 198, 206, 209; G. ALFÖLDY, 1968, 31; I. FADIĆ, 1990a, 234-235.

²² I. FADIĆ, 1990, 235; I. FADIĆ, 2003b, 109.

²³ I. FADIĆ, 1990a, 242; I. FADIĆ, 2003b, 111-112.

Sl. 12. Natpis na liburnskom cipusu br. 2.
Fig. 12. Inscription on the cippus No. 2.

skupine komemorirani i komemoratori češće javljaju s dvočlanom imenskom formulom bez filijacije ili patronimika.²⁴ Cipus Rufine iz Aserije spada u onu grupu nadgrobnih spomenika koje osoba za života podiže sebi (*viva fecit*). Naime, liburnski nadgrobnni spomenici aserijatske skupine posve su specifični i po ovom epigrafskom detalju. Mada je uobičajeno i logično da se nadgrobnni spomenici podižu «*post mortem*», priličan broj aserijatskih cipusa podignut je «*ante mortem*», bilo da ga budući pokojnik podiže sebi - *se viva (vivus)*, *se viva (vivus) fecit*, ili sebi i bližnjima – *sibi et*. Na zapadu Rimskoga Carstva takva je pojava na nadgrobnim natpisima od 1. do kraja 3. stoljeća po Kristu veoma rijetka. Spomenici koje osoba daje izraditi «*ante mortem*» zastupljeni su u svega 1% slučajeva.²⁵ Iznimku čini Norik, gdje su «*ante mortem*» nadgrobnni natpisi izraženiji.²⁶ Na liburnskim cipusima aserijatske skupine «*ante mortem*» natpisi su do sada registrirani u sedam slučajeva,²⁷ odnosno s ovim novim spomenikom Rubrije Rufine čak s osam primjeraka, što čini 5.2%. Takvu pojavu moguće je objasniti željom osobe da za života osigura sebi, odnosno sebi i nekom svome, upravo takav spomenik.

Nomen *Rubrius* veoma je rasprostranjen širom Rimskog Carstva, posebno na zapadu i u Italiji.²⁸ To gentilno ime vjerojatno nose Italici i oslobođenici, dok u Aseriji to ime najvjerojatnije nosi autohtono stanovništvo.²⁹ U provinciji Dalmaciji spomenici s nomenom *Rubrius* datiraju u rani i kasni principat i nisu osobito zastupljeni. Uz ovaj novi cippus iz Aserije do sada je poznat samo još jedan primjerak liburnskog cipusa koji je podignut Rubriji

²⁴ I. FADIĆ, 2003b, 111-112.

²⁵ B. D. SHAW, 1984, 463.

²⁶ B. D. SHAW, 1984, 463.

²⁷ I. FADIĆ, 1990a, kat br. 11, 18, 30, 31, 36, 43, 48.

²⁸ G. ALFÖLDY, 1968, 116.

²⁹ G. ALFÖLDY 1968, 116.

Maksimili, kćerci Tita Rubrija.³⁰ Dakle, s dva cipusa, bez nadgrobne are o kojoj će naknadno biti govora, do sada su poznate četiri osobe s ovim gentilnim imenom: *Rubria T. filia Maximilla*, *Titus Rubrius*, *Rubria Q. filia Rufina*, i *Quintus Rubrius*. Ako se ovom popisu doda i *Rubria Restuta*, koja je za života sebi podigla nadgrobnu aru u Lepurima, s područja Aserije poznato je pet osoba s nomenom *Rubrius*.

Sl. 13. Horizontalna girlanda i lice pokojnice (?) - cippus br. 2.
Fig. 13. Horizontal garland and a face of a deceased woman (?) - cippus No. 2.

Treći liburnski nadgrobni spomenik – liburnski cippus (br. 3) koji, ako je suditi po njegovoj očuvanosti, pripada onoj zaista monumentalnoj grupaciji spomenika aserijatske skupine, nema u cijelosti sačuvan tekst:

..... *as*/..... *ti*/..... *sell*/..... *esc*/..... *ori*

Od natpisa su vidljivi samo završeci pet redova teksta, a u petom je redu čitljivo ...ORI. Stoga se može zaključiti da spomenik podiže muškarac svojoj ženi – ...[ux]ori.

Nadgrobna ara iz Lepura (br. 4)

Četvrti novi epigrafski spomenik - nadgrobna ara - slučajno je pronađena pri krčenju kamene gomile na njivi Dolac u Lepurima 2001. godine /Sl. 17, 18/. S tog položaja u Lepurima već su do sada pronađeni brojni fragmenti kamenih spomenika sepulkralne namjene i drugi ostatci materijalne kulture antike.³¹ To su, primjerice, stela dječaka koju podiže njegova majka *Valentilla*,³² zatim natpis sa grobnice (?) koju je dao sagraditi *Sestus (Sextus)*,³³ reljef s likom boga Merkura,³⁴ kameni blok s reljefom tugujućeg Atisa (pronađen kod «skule»)³⁵ i liburnski nadgrobni spomenik pod kojim je pokopan *Lucius Clodius Quinti filius*.³⁶

³⁰ I. FADIĆ, 1990a, 237, kat br. 15.

³¹ V. DELONGA, 1997, 55-73.

³² V. DELONGA, 1997, 59, 60.

³³ V. DELONGA, 1997, 61.

³⁴ V. DELONGA 1997, 64-65.

³⁵ V. DELONGA, 1997, 67-71.

³⁶ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 77-78; V. DELONGA, 1997, 63-64; I. FADIĆ, 1990a, br. 25, 263, 291.

Sl. 14. Liburnski nadgrobni spomenik br. 3.

Fig. 14. Liburnian tombstone monument No. 3.

Posebno je zanimljiv raritetan nalaz srebrne kopče s prikazom vučice i Romula i Rema. Ti brojni arheološki ostatci iz antičkog razdoblja danas se nalaze u franjevačkim zbirnkama na Visovcu i u Sinju, jedan je uzidan u privatnu kuću Joze Pavlovića u Lepurima, a u Arheološkom muzeju u Zadru čuva se srebrna fibula.

Slučajni pronalazak are koju je za života podigla *Rubria Restuta*, također potvrđuje da je u Dolcu bila smještena nekropola antičke *villae rusticae* koja je mogla imati gospodarski ili gospodarsko-ladanjski karakter. Spomeniku nedostaje dio baze i manji dio desne strane po cijeloj visini. Neznatno je oštećena i lijeva strana spomenika. Na gornjem dijelu je zabat s rozetom u sredini, a bočno su dva akroterija (od kojih desni nedostaje). Jednostruka profilacija dijeli zabat od natpisnog polja i natpisno polje od baze. Iznad i ispod natpisnog polja je fino izrađena zaobljena profilacija. Tekst je gotovo u cijelosti sačuvan, osim što u drugom redu nisu u potpunosti sačuvane horizontalne haste slova R, a u četvrtom redu je od slova T sačuvan samo dio horizontalne haste. Natpis glasi:

***D(is) M(anibus) / Rubria R(estuta) s(ibi) /
viva fecit.***

Dakle, ovdje je donešena početna zavjetna formula bogovima Manima - *D(is) M(anibus)*, što kod novopronađenih cipusa nije bio slučaj. Imenska formula također je dvočlana i bez filijacije, što je uočeno i kod nadgrobnog spomenika Julije Sekundile. S druge strane, nadgrobnu aru za života je podigla sama Rubrija Restuta (*sibi viva fecit*), kao što je i nadgrobni cipus sebi podigla (očito za života) Rubrija Rufina (*sibi posuit*). Kako je već rečeno, ovo je još jedan od inače rijetkih spomenika kojeg je za života - «*ante mortem*» - dao izraditi pokojnik.

Već je spomenuto da nomen *Rubrius* u provinciji Dalmaciji nije osobito zastupljen, mada se javlja širom Rimskog Carstva, osobito na zapadu, odnosno u Italiji.³⁷ Uz novi cipus Rubrije Rufine iz Aserije i nadgrobnu aru koju je prije smrti podigla Rubrija Restuta, s područja Aserije poznato je čak pet osoba s nomenom *Rubrius*.³⁸ Kognomen *Restuta* odnosno *Restutus* u provinciji Dalmaciji se u kasnom principatu javlja samo u Saloni s i to s osam

³⁷ G. ALFÖLDY 1968, 116.

³⁸ I. FADIĆ 1990a, 237, kat br. 15.

spomenika. Od ranih natpisa iz Liburnije do sada je poznat samo jedan iz Jadera /oslobođenica/.³⁹ Sve ostale epigrafske potvrde iz ranog principata registrirane su u Saloni i okolici (Sučurac, Klis).

Datacija spomenika

Ni jedan od spomenutih epigrafskih spomenika ne sadrži elemente za preciznu dataciju. Okvirnu dataciju novih nalaza iz Aserije i Lepura moguće je odrediti iz niza pokazatelja kao što su morfološki i stilsko-dekorativni elementi, te epigrafičko-onomastičke, odnosno paleografske odlike. Naime, okvirno gledajući, sva tri cipusa iz Aserije treba datirati u rani principat, odnosno u 1. ili prvu polovinu 2. stoljeća po Kristu. Zašto? Za nečjeloviti liburnski cipus /br. 3; Sl. 14-16/ na kojem su sačuvani samo završetci pet redova teksta, nema dovoljno sadržaja za ozbiljniju epigrafsko-onomastičku analizu. No, paleografski izgled sačuvanog dijela natpisa upućuje na to da je tekst veoma uredno ispisan u pet ili više redova. Ligature nisu zapažene, a slova su klesana u pravilnoj kapitali s trokutastim duktusom. Sve navedeno odlika je ranih natpisa, a na raniji nastanak nedvojbeno upućuje i monumentalnost spomenika, kao i “klasični” stilsko-dekorativni elementi ranih spomenika aserijatske skupine. To su: prstenasta baza masivnoga cilindričnog tijela, donja dvostruka (zaobljena) profilacija, dvostruka (zaobljena) profilacija gornjeg dijela cilindričnog tijela, jednostruka trakasta profilacija koja dijeli cilindrično tijelo od kalote, prstenasta profilacija na bazi kalote, te konačno pravilne skvame na kaloti spomenika. I sačuvani dio profilacije natpisnog polja ide u prilog ranoj dataciji, jer je takva dvostruka (zaobljena) profilacija sa sve četiri strane natpisa karakteristična za sve rane cipuse aserijatske skupine. I ostala dva liburnska nadgrobna spomenika iz Aserije imaju i morfološke i stilsko dekorativne elemente ranih cipusa /br. 1, 2; Sl. 5-13/. To su prije svega profilacije baze i gornjeg dijela cilindričnog tijela, odnosno gornja profilacija na spomeniku koji na donjem dijelu ima cilindričnu istaku za usađivanje spomenika na bazu /br. 2; Sl. 10, 11/. Nadalje, to je trakasta profilacija između tijela i kalote, prstenasta profilacija na kojoj počiva kalota i skvame na kaloti. I stojeći eroti i girlande izrađeni su u ranocarskoj maniri i imaju

Sl. 15. Detalj s natpisom - cipus br. 3.
Fig. 15. Detail with an inscription - cippus No. 3.

³⁹ CIL III, 2943; G. ALFÖLDY 1968, 282.

Sl. 16. Detalj s gornjom profilacijom - cippus br. 3.
Fig. 16. Detail showing the upper profile border - cippus No. 3.

odlike za raniju dataciju. Oba natpisa pisana su u pravilnoj kapitali trokutastog dukusa. Tekstovi su pravilno raspoređeni na poljima koja su za njih predviđena, oni su bez ligatura i nepotrebnog prelamanja riječi u sljedeći red. Na spomeniku s erotima imenska formula je dvočlana, što se kod aserijatske skupine uočava na ranijim natpisima. I sam gentilicij *Iulius* potkrjepljuje tvrdnju da je spomenik nastao u ranom principatu. Gentilicij *Rubrius* do sada je poznat samo na još jednom cipusu iz Aserije koji podiže *Titus Rubrius*, a pokojnica je njegova kćerka *Rubria Maximilla*.⁴⁰ I taj cippus pripada ranom principatu i spada u "klasične" primjerke aserijatskih cipusa. Uz sve spomenuto, ni jedan od navedenih spomenika (br. 1, 2, 3) nema početnu posvetnu formulu *D(is) M(anibus)*, pa je i to jedan od elemenata za njihovu okvirnu dataciju u 1. odnosno u prvu polovinu 2. stoljeća po Kristu.

Za razliku od spomenutih liburnskih nadgrobnih spomenika - liburnskih cipusa iz Aserije, tekst nadgrobne are iz Lepura nedaleko od Aserije započinje posvetnom formulom *D(is) M(anibus)*. I na ovom spomeniku pokojnica je *Rubria (Restuta)*, no s obzirom na to da se gentilicij *Rubrius* pojavljuje i u kasnom principatu, ovu bi aru, po posvetnoj formuli i nekim drugim elementima, trebalo datirati na početke kasnog principata, odnosno u drugu polovinu 2. stoljeća po Kristu. Tome u prilog ide i paleografski izgled natpisa - nešto lošija kapitala i nepravilno iskorišten natpisni prostor. Uz to, rozeta u zabatu i akroteriji veoma su stilizirani u usporedbi s bogatom ornamentikom (reljefima, girlandama i vrsno izrađenim skvamama) spomenutih cipusa. Dakle, sve spomenuto ipak daje elemente za dataciju nadgrobne are iz Lepura u drugu polovinu 2. stoljeća ili možda najkasnije na sam početak 3. stoljeća.

⁴⁰ I. FADIĆ, 1990a, 237, kat br. 15.

Zaključna razmatranja

Novi epigrafski nalazi dodatno su obogatili dosadašnje spoznaje o Aseriji i njezinu okruženju. Uz iznimno veliki opus poznatih liburnskih nadgrobnih spomenika, istraživačka kampanja 2003. godine podarila je arheološkoj baštini još tri liburnska cipusa. Jedan od njih pripada uobičajenoj monumentalnoj aserijatskoj skupini (br. 3), dok druga dva cipusa u nekim elementima predstavljaju posebitost za ovu spomeničku kategoriju (br. 1-2). Osim konstantne pojave profilacija cilindričnog tijela i kalote te skvama na kaloti, oni su iznimno bogato dekorirani. Na ta dva spomenicima kvalitetno su izvedeni reljefni prikazi erota i girlandi i Merkura Psihopomposa /Sl. 4-9/, odnosno samo girlandi s portretom pokojnice (?) nad horizontalnom girlandom /Sl. 10-13/.

Eroti - nosioci girlandi - kao i same girlande poznati su dekor na javnim i sepulkralnim spomenicima antike. Nalazimo ih pred hramovima na plutejima foruma, na nadgrobnim arama i sarkofazima. Girlande su ukrašavale žrtvenike, hramove, tropea, razne mauzoleje i druge spomenike sepulkralne namjene.⁴¹ One su zapravo “komemoracija u kamenu onoga što se u realnosti zbivalo na spomeniku i oko njega”.⁴² A eroti koji ne pripadaju realnom svijetu već nadnaravnoj sferi, su “nadopunjavali nedostatak života u ikonografiji obješenih girlandi”.⁴³ Na novopronađenim cipusima u Aseriji nalazimo ikonografiju samih girlandi (br. 2) - komemoraciju stvarnosti u kamenu, koja je na drugom spomeniku (br. 1) obogaćena erotima u koračajućem stavu. No, kako je već rečeno, takvi ikonografski prikazi nisu usamljena ali ni učestala pojava na liburnskim nadgrobnim spomenicima - liburnskim cipusima. Eroti su u

Sl. 17. Nadgrobnna ara iz Lepura (br. 4)

Fig. 17. Tombstone ara from Lepuri

⁴¹ N. CAMBI, 2003, 60-62.

⁴² N. CAMBI, 2003, 60.

⁴³ N. CAMBI, 2003, 61.

Sl. 18. Nadgrobna ara iz Lepura (br. 4)

Fig. 18. Tombstone ara from Lepuri

ovom trenutku zabilježeni čak na pet cipusa aserijatske skupine.⁴⁴ Girlande, koje su inače karakterističan dekor zadarske skupine liburnskih nadgrobničkih spomenika,⁴⁵ kao samostalni dekorativni element bez erota nalazimo čak na pet cipusa iz Aserije.⁴⁶

Posebitost novih nalaza svakako čini reljefni prikaz boga Merkura u plitkoj i maloj niši pri dnu cilindričnog tijela spomenika s erotima / br. 1, Sl. 7/. Reljefni prikazi ovoga božanstva inače su veoma rijetki na kamenim spomenicima u provinciji Dalmaciji, iako je Merkur (Hermesov) kult ovdje jedan od najstarijih grčko-rimskih kultova.⁴⁷ U samoj Liburniji takvi reljefni prikazi zaista su prava rijetkost. Dva sigurna nalaza pripadaju aserijatima - Dolac u Lepurima nedaleko od Aserije⁴⁸ i prikaz na novom cipusu iz Aserije. U Arheološkom muzeju u Zadru čuva se dio sarkofaga nepoznate provenijencije s prikazom Herakla i Merkura Psychopomposa, a epigrafski nalaz iz crkve sv. Krševana u Zadru nije sačuvan⁴⁹ i danas se ne može sigurno kazati znači li kratica na njemu zaista *M(agister) M(ercurialis)* ili *M(agna) M(ater)*. Spomenuto samo pojačava značenje novog nalaza reljefnog prikaza boga Merkura /Sl. 7/. Prvo zbog toga što je on iznimno rijetka pojava na kamenoj plastici Liburnije (a možda ga do aserijatskih primjeraka nije ni bilo), odnosno stoga što je to prvi prikaz nekog božanstva na liburnskim nadgrobničkim spomenicima.

Jedinstven prikaz je i ženski portret na novopronađenom cipusu /br. 2; Sl. 10-13/. Ako se ovdje zaista radi o liku pokojnice, a ne o nekom lokalnom božanstvu (s obzirom na to da se na njemu ne zapažaju nikakve ikonografske odlike božanstva), tada je ovo prvi portretni cipus u Liburniji.

Novi epigrafski nalazi obogaćuju onomastikon Aserije i antičke Liburnije imenima triju žena (*Iulia Secundilla, Rubria Rufina, Rubria Restuta*) i jednog muškarca (*Quintus Rubrius*). Ti natpisi ponovno potvrđuju da dvočlana imenska formula bez filijacije ili patronimika nije tako neprisutna u nomenklaturi žena, te da su spomenici «*ante mortem*» sve prisutniji u Liburniji (br. 2 - *sibi posuit*, br. 4 - *se viva fecit*, br. 1 - bez komemoratora).

Tri liburnska nadgrobna spomenika povećala su brojnost i onako iznimno velike aserijatske skupine liburnskih cipusa (47 ih potječe iz same Aserije) koja brojčano znatno nadmašuje sve ostale spomeničke kategorije sepulkralne namjene. Time se *Asseria* nedvojbeno može smatrati radioničkim središtem cipusa i epicentrom širenja ideje o ovom tipu nadgrobničkog spomenika, ma što se krilo pod takvom autohtonom zamisli.

⁴⁴ I. FADIĆ, 1988, 73-99; A. BUONOPANE, 1980, 47-54.

⁴⁵ I. FADIĆ, 1991, 169-211.

⁴⁶ I. FADIĆ, 1990 a, br. 20, 261, 289; I. FADIĆ, 2004, 119-122.

⁴⁷ K. A. GIUNIO, 2004, 141-148.

⁴⁸ V. DELONGA, 1997, 64-66, sl. 11;

⁴⁹ F. BULIĆ, 1879, 18-19; K. A. GIUNIO, 2004, 143.

Nadgrobna ara iz Lepura kod Aserije, uz do sada poznate potvrde o životu u antici na tom prostoru (lokalitet Dolac i "skula"),⁵⁰ osnažuje dosadašnje spoznaje da je na tom položaju egzistirala *villa* gospodarskog, ali najvjerojatnije i ladanjskog karaktera.

Na temelju izvršene epigrafske analize, uz nove spoznaje o stanovništvu Aserije, dobiven je cijeli niz elemenata za okvirnu dataciju spomenika. Tri cipusa iz Aserije pripadaju vremenskom razdoblju ranog principata, odnosno 1. ili prvoj polovini 2. stoljeća po Kristu. Grobnu aru iz Lepura po posvetnoj formuli i nekim drugim pokazateljima treba datirati na početak kasnog principata, odnosno u drugu polovinu 2. ili možda na sam početak 3. stoljeća po Kristu.

Spomenici

1. Sl. 4-9

Spomenik je pronađen u Aseriji u arheološkoj kampanji 2003. godine u nasipu kasnoantičkog zida i kasnorepublikanskog bedema, ispred druge kasnorepublikanske kule /vidi Sl. 1, 2 i 4/.

Liburnski cipus kojem nedostaje šišarka (sač. $v = 116$ cm). Na donjem dijelu cilindričnog tijela, kojemu promjer iznosi 55 cm, nalazi se prstenasta baza ($v = 7$ cm). Iznad nje je dvostruka profilacija donjeg dijela cilindričnog trupa ($v = 4$ cm). Ista dvostruka profilacija nalazi se i na gornjem dijelu tijela ($v = 3$ cm). Cilindrično tijelo završava jednostrukom trakom ($v = 3$ cm). Na bazi kalote isklesana je prstenasta profilacija ($v = 3,5$ cm). Kalota je pokrivena skvamama (6 redova), a visina joj iznosi oko 37 cm. Na vrhu spomenika šišarka nije sačuvana ni u svom "korijenu". Prvi red skvama visok je 10 cm, drugi 16, treći 13, četvrti 11, peti 8 cm i šesti 6 cm.

Na spomeniku nije izrađeno uobičajeno natpisno polje koje je omeđeno sa sve četiri strane dvostrukom profilacijom. Umjesto njega, prostor za natpisno polje izrađen je od jedne horizontalno postavljene girlande od niza cvjetova i središnjeg nešto većeg cvijeta (deb. 7.6 cm) /Sl. 5, 6/, te dva erota s obje bočne strane (vis. oko 47 cm) /Sl. 5, 8, 9/. Bucmasti eroti s jednom uzdignutom rukom pridržavaju viseću girlandu, a u drugoj, spuštenoj ruci imaju vrč (lijevi erot), odnosno traku ili baklju okrenutu prema dolje (desni erot). Lica erota dosta su oštećena. Iza ramena vidljiva su fino izrađena krila. Noge su im u raskoraku.

Na donjem dijelu cilindričnog tijela, između dva erota, isklesana je mala niša (vis.

⁵⁰ V. DELONGA, 1997, 55-73.

24 cm) u kojoj je uklesana stojeća muška figura koja najvjerojatnije predstavlja boga Merkura, odnosno grčkog Hermesa (*Hermes Psychopompos*). Izrada lika prilično je rustična. Na glavi je vidljiva kapa s krilcima, u lijevoj ruci božanstvo drži rog izobilja ili štap, a u lijevoj ruci najvjerojatnije mu se nalazi vrećica /Sl. 5 i 7/.

Natpis nije isklesan u natpisnom polju koje je omeđeno erotima i girlandom, već je uklesan iznad reljefne girlande. Tekst je donesen u jednom redu /Sl. 5, 6/. Slova su veoma pravilna i ujednačena. Distinkcija u obliku uklesane točke po sredini teksta vidljiva je iza imena *Iulia*. Visina slova iznosi oko 3,5 cm. Natpis glasi:

IVLIA SECVNDILLA

Iulia Secundilla

2. Sl. 10-13

Spomenik je pronađen u Aseriji u arheološkoj kampanji 2003. godine u napisu kasnoantičkog zida i kasnorepublikanskog bedema, ispred druge kasnorepublikanske kule /vidi Sl. 1, 2 i 4/.

Liburnski cipus kojemu nedostaje neznatni dio kalote i šiškarka (sač. v = 113 cm) /Sl. 10/. Na donjem dijelu cilindričnog tijela, kojemu promjer iznosi 47 cm, nije uklesana prstenasta baza ni profilacija donjeg dijela cilindričnog tijela. Umjesto toga spomenik na svom dnu ima cilindrično postolje (promjer oko 25 cm) za usađivanje spomenika na neku kamenu bazu (vjerojatno profiliranu). Dvostruka profilacija nalazi se na gornjem dijelu cilindričnog tijela (v = 4 cm). Cilindrično tijelo završava jednostrukom trakom (v = 3,5 cm). Na bazi kalote isklesana je prstenasta profilacija bez ukrasa (v = 3 cm). Kalota je pokrivena s pet sačuvanih redova skvama. Prvi red skvama visok je 14 cm, drugi 20, treći 15 cm, četvrti 12 cm, a peti oko 9 cm.

Iznad horizontalno viseće girlande nalazi se veoma stilizirani portret /Sl. 10, 11, 13/. Najvjerojatnije se radi o ženi veoma zaobljene glave s visokim čelom i ravnom frizurom koja pada do visine očiju s obje strane. Oči su velike i bademasto razvučene, nos je oštećen, a usnice su pravilne. Traka s desnog kraja girlande dotiče gornji dio glave.

Natpis je donesen u natpisnom polju koje je omeđeno s dvije okomito viseće girlande od prepletenog lišća i jedne horizontalne (lučno opuštene) girlande od fino izrađenog cvijeća, sa središnjim većim cvijetom (rozetom) u sredini (deb. girlandi oko 8 cm) /Sl. 10-13/. Širina natpisnog polja je 27 cm. Tekst je ispisan u četiri reda. Visina slova prvog i drugog reda je oko 3.5 cm, a trećeg i četvrtog oko 3.2 cm. Slova su ujednačena i pravilno klesana. Distinkcija u obliku male točke po sredini reda vidljiva je iza A i Q u prvom redu i iza A, SIBI i P u četvrtom redu. Natpis glasi:

RVBRIA Q F

RVFINA

INFELICISI sic.

MA SIBI P

*Rubria Q(uinti) f(ilia) / Rufina / infelicis(s) i/ma sibi p(osuit).***3. Sl. 14-16**

Spomenik je pronađen u Aseriji u arheološkoj kampanji 2003. godine u nasipu kasnoantičkog zida i kasnorepublikanskog bedema, ispred druge kasnorepublikanske kule /vidi Sl. 1, 2 i 4/.

Liburnski cipus kojemu nedostaje dio cilindričnog tijela, veći dio kalote i šiškarka (sač. v = 103 cm) /Sl. 14-16/. Na donjem dijelu cilindričnog tijela, kojemu promjer iznosi 62 cm, isklesana je prstenasta baza (v = 7 cm). Iznad nje je dvostruka profilacija donjeg dijela cilindričnog tijela (v = 5.5 cm). Dvostruka profilacija nalazi se i na gornjem dijelu cilindričnog tijela (v = 4 cm) /Sl. 16/. Cilindrično tijelo završava jednostrukom trakom (v = 4 cm). Na bazi kalote isklesana je prstenasta profilacija bez ukrasa (v = 2 cm). Kalota je neznatno sačuvana, ali su na njoj ipak vidljivi ostatci skvama.

Natpis je donesen u natpisnom polju (sač. v = 29 cm, š = 25 cm) koje je omeđeno dvostrukom profilacijom (š = 3 cm) /Sl. 14-15/. Tekst je fragmentarno sačuvan u desnom dijelu natpisnog polja u pet redova. Visina slova prvog reda je 4 cm, drugog oko 3.5 cm, a trećeg, četvrtog i petog reda oko 3 cm. Natpis glasi:

///// AS

/////TI

/////SELL

/////ESC

/////ORI

*..... as/..... ti/..... sell/..... esc/..... ori***4. Sl. 17-18**

Spomenik je slučajno pronađen pri micanju gomile kamenja na njivi Dolac u Lepurima. Otkupljen je 18. siječnja 2001. od Valtera Jurića. Danas se čuva u Kaštelu u Benkovcu.

Nadgrobna kamena ara izduženog pačetvorinastog oblika (v = 70 cm, š = 34 cm, d = 36 cm). Sačuvana su joj dva ulomka. Nedostaje joj dio baze i desni dio po cijeloj visini. Iznad trakaste baze (v = 4.5 cm) nalaze se dvije profilacije donjeg dijela are. Visina donje

iznosi 4 cm, a gornje, koja je ujedno i profilacija natpisnog polja, 3 cm. Gornja profilacija natpisnog polja je 5 cm, a toliko iznosi i visina profilacije koja dijeli natpisno polje od zabata. Zabat sa stiliziranim akroterijima počiva na trakastoj profilaciji ($v = 4$ cm). U sredini zabata je stilizirana rozeta. Desni akroterij nedostaje. Ista profilacija gornjeg dijela are zabat s akroterijima sačuvani su i na lijevoj bočnoj strani spomenika.

Natpis je donesen na natpisnom polju ($v = 34.5$ cm) u četiri reda teksta. Visina slova 1, 2 i 4 reda je 4 cm, a trećeg 4.5 cm. U drugom redu teksta na posljednjem slovu R nisu u cjelosti sačuvane horizontalne haste, a od posljednjeg slova T u četvrtom redu teksta nije sačuvana okomita hasta već samo dio horizontalne. Natpis glasi:

D M

RVBRIAR

ESTVTAS

VIVAFECIT

D(is) M(anibus) / Rubria R(estuta) s(ibi) / viva fecit.

INDEX EPIGRAPHICUS

Nomina virorum et mulierum

Iulia Secundilla (1)

Q. Rubrius (2)

Rubria Q. f. Rufina (2)

Rubria Restuta (4)

Cognomina virorum et mulierum

Restuta (4)

Rufina (2)

Secundilla (1)

Parentelae et formulae laudationis

infelicissima sibi p(osuit) (2)

Litterae singulares

DM D(is) M(anibus) (4)

F f(ilia) (2)

S VIVA FECIT s(ibi) viva fecit (4)

SIBI P sibi p(osuit) (2)

Grammatica

infelicissima pro infelicissima (2)

Literatura:

ALFÖLDY, G., 1969. – G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg.

BULIĆ, F., 1879. - F. Bulić, Cenni archeologico-epigrafici sui distretti di Zadar, Benkovac, Knin, Sebenico, *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, Split, 17-25.

BUONOPANE, A., 1980. – A. Buonopane, Un cippo Liburnico conservato presso il Museo Archeologico al teatro romano di Verona, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 74, Split, 47-54.

CAMBI, N., 2003. - N. Cambi, Ograda na aserijatskom forumu, *Asseria*, 1, 45-69, Zadar.

CIL III.

ČAČE, S., 2003, - S. Čače, Aserija u antičkim pisanim izvorima - tekstovi i komentari, *Asseria*, 1, Zadar, 7-43;

DELONGA, V., 1997. – V. Delonga, Lepuri od kamenog doba do Turaka, *Lepuri – stanovništvo i kulturno-povijesni spomenici*, Lepuri, 45-97.

FADIĆ, I., 1988. – I. Fadić, Liburnski nadgrobni spomenik u Veroni (CIL 5, 2200, 8852; CIL 3, 2190), *Diadora* 10, Zadar, 73-99.

FADIĆ, I., 1989. – I. Fadić, Prilog klasifikaciji liburnskih nadgrobničkih spomenika, tzv. liburnskih cipusa - sjeverna grupa nalaza, Hrvatsko arheološko društvo, 13, *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i u Hrvatskom primorju*, Zagreb, 51-59.

FADIĆ, I., 1990. – I. Fadić, Aruntii u Asseriji, *Arheološki vestnik*, 41, Ljubljana, 713-724.

FADIĆ, I., 1990 a. – I. Fadić, Aserijatska skupina liburnskih nadgrobničkih spomenika, tzv. liburnskih cipusa, *Diadora*, 12, Zadar, 209-299.

FADIĆ, I., 1991. – I. Fadić, Zadarska skupina liburnskih nadgrobničkih spomenika, tzv. liburnskih cipusa, *Diadora*, 13, Zadar, 169-211.

FADIĆ, I., 1992. – I. Fadić, Liburnski cipusi osobitih svojstava, *Diadora*, 14, Zadar, 83-108.

FADIĆ, I., 1999. – I. Fadić, *Asseria* - Podgrađe kod Benkovca, *Obavijesti*, 2, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 66-71.

FADIĆ, I., 1999 a. – I. Fadić, *Asseria* - nove spoznaje, *Obavijesti*, 3, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 78-85.

FADIĆ, I., 2000. – I. Fadić, Bedemi Asserije, *Histria antiqua*, 6, Pula, 69-89.

- FADIC, I., 2001. – I. Fadić, *Caius Titius Priscinus* - edil i duovir Asserije, *Diadora*, 20, Zadar, 157-176.
- FADIĆ, I., 2001 a. – I. Fadić, Bedemi Asserije, *Histria antiqua*, 6, Pula, 69-89.
- FADIĆ, I., 2001 b. – I. Fadić, Asserija u svjetlu novih istraživanja, *Obavijesti*, 2, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 55-61.
- FADIĆ I., 2002, - I. Fadić, *Asseria* – istraživanja 2001. godine, *Obavijesti*, 1, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 51-57.
- FADIĆ, I., 2002 a. – I. Fadić, Uspon i pad Asserije, *Materijali 14, Međunarodnog istraživačkog centra za arheologiju – Brijuni / Medulin*, Pula, 61-62, 129-130.
- FADIĆ, I., 2003. – I. Fadić, *Asseria* - pet godina istraživanja (1998. -2002.), Zadar.
- FADIĆ, I., 2003 a. – I. Fadić, *Asseria* – nova otkrića, *Obavijesti*, 1, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 67-75.
- FADIĆ I., 2003 b. - I. Fadić, Novi liburnski cipusi iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 97-131.
- FADIĆ, I., 2004. – I. Fadić, *Asseria* - istraživanja god. 2003., *Obavijesti*, 1, Zagreb, 61-67.
- GIUNIO, K. A., 2004. - K. A. Giunio, Kult Merkura - boga trgovine u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Histria Antiqua*, 12, Pula, 141-148.
- GLAVIČIĆ, M., 2003. - M. Glavičić, Tri nova nadgrobna natpisa iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 71-95.
- KAJANTO, I., 1965. – I. Kajanto, *The latin Cognomina*, Helsinki.
- LIEBL, H. – WILBERG, W., 1908. – H. Liedbl, W. Wilberg, Ausgrabungen in Asseria, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes*, 11, Wien, 17-83.
- MARŠIĆ D., 2003. - D. Maršić, Nove aserijatske portretne stele, *Asseria*, 1, Zadar, 157-183;
- MEDINI, J., 1969. - J. Medini, Epigrafički podaci o munificencijama i ostalim javnim građevinama iz antičke Liburnije, *Radovi Filozofskog fakulteta*, 6, Zadar, 45-74.
- OLMANN, F., 1954-57. – F. Olmann, Zum Verständnis sogennanten Liburnischen Grabcippus, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 56-59, Split, 48-57.
- SHAW, B. D., 1984. - B. D. Shaw, Latin Funerary Epigraphy and Family Life in the later Roman Empire, *Historia*, 33, 4, 464.
- SUIĆ, M., 1981. – M. Suić, Zadar u starom vijeku, *Prošlost Zadra*, 1, Zadar.
- SUIĆ, M., 1950-51. – M. Suić, Liburnski nadgrobni spomenik («Liburnski cipus»), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 53, Split, 59-97.

SUIĆ, M., 1950-51. a, – M. Suić, Novi natpisi iz sjeverne Dalmacije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 53, Split, 234.

SUIĆ, M., 1952. – M. Suić, Neobjavljeni rimski natpisi iz sjeverne Dalmacije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 54 Split, 208-213.

ŠAŠEL A i J., 1963., - A i J. Šašel, Inscriptiones latinae quae in Jugoslavija inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, *Situla*, 5, Ljubljana.

ŠAŠEL A i J., 1978., - A i J. Šašel, Inscriptiones latinae quae in Jugoslavija inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, *Situla*, 19, Ljubljana.

ŠAŠEL A i J., 1986., - A i J. Šašel, Inscriptiones latinae quae in Jugoslavija inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, *Situla*, 25, Ljubljana.

Ivo Fadić

NEW EPIGRAPHIC MONUMENTS FROM ASSERIA AND LEPURI

Summary

From the area of Asseria (Podgrađe near Benkovac), namely from the very town and its ancient neighbouring rural agglomeration spread over the ager of this municipal centre (today's Perušić, Kožlovac, Korlat, Lepuri...), a number of epigraphic finds have been stated up to now. The majority of them being discovered at the turn of the 19th c. to the 20th c. after the first archaeological researching in Asseria. Beside some accidental finds from the past in the mean time the recent systematic campaigns have offered some new and significant epigraphic monuments.

This article deals with four of them. The three being the Liburnian tombstones from Asseria, found in 2003, while the fourth represents the grave ara from the site of Dolac in Lepuri. They are:

1. /Fig. 4-9/

IVLIA SECVNDILLA
Iulia Secundilla

2. /Fig. 10-13/

RVBRIA Q F
RVFINA
INFELICISI sic.
MA SIBI P
Rubria Q(uinti) f(ilia) / Rufina / infelicis(s)i/ma sibi p(osuit).

3. /Fig. 14-16/

//// AS
 ////TI
 ////SELL
 ////ESC
 ////ORI
 as/.... ti/.... sell/.... esc/.... ori

4. /Fig. 17-18/

D M
 RVBRIAR
 ESTVTAS
 VIVAFECIT
D(is) M(anibus) / Rubria R(estuta s(ibi) / viva fecit.

New epigraphic finds brought additional insights of Asseria and its vicinity. Among numerous Liburnian tombstones, the 2003 campaign discovered three more Liburnian cippuses. One of them belongs to the typical Asserian group (No. 3) while the other two represent the specifics within this category of monuments (No. 1-2). Beside the usual profile of their cylindrical body and calotte, squamae on the calotte, they are richly decorated; two monuments bear the figures of Erotes and garlands, and Mercury Psychopompos (Fig. 4-9), i. e. garlands together with the portrait of a deceased woman (?) over the horizontal garland (Fig. 10-13).

Erotes - holders of the garlands - as well as the very garlands are often seen upon public and sepulchral monuments in the Antiquity. We may find them in front of the temples, on plutei of the forum, on grave aras, and sarcophagi. Garlands were used to decorate altars, temples, mausoleums and other sepulchral monuments. They represent “commemoration in the stone of what in reality happened on and around the monument”. Erotes as the creatures from the other world somehow “were substitutes of life in the iconography of hanging garlands”. The recently found cippuses bear the

iconography of the garlands themselves (No. 2) - commemoration of reality in the stone which on the other monument (No. 1) is additionally decorated with marching Erotes. Five cippuses of the Asseria type bear Erotes. Garlands, being the characteristic decoration on the Zadar group of Liburnian tombstones, as a sole decorative element without Erotes appear on five cippuses in Asseria.

Among the peculiarities of the recent finds is for sure the representation of Mercury in a small and shallow niche at the bottom of the cylindrical monument with Erotes (No. 1, Fig. 7). Although one of the oldest Greco - Roman cults, the cult of Mercury (Hermes) seldom appeared in the province of Dalmatia. In Liburnia such relief representation are rather rare except for these two, both being Asserian, one from Dolac in Lepuri, another from Asseria itself. A part of a sarcophagus of an unknown provenance kept in the Zadar Archaeological Museum bears the figures of Heracles and Mercury Psychopompos, while the epigraphic find from St Chrisogonos' church in Zadar, having the abbreviated initials MM may stand for *M(agister) M(ercurialis)* or *M(agna) M(ater)*. The latter find has not been preserved. These mentioned items reinforce the significance of our recent relief representation of Mercury (Fig. 7), first because such a deity seldom occurred in a stone plastic in Liburnia, and very likely not until it appeared in Asseria. However it was the first representation of a deity on the Liburnian tombstones.

A unique representation of a female portrait can be seen on a newly found cippuses (No. 2; Fig. 10-13). If it represents a dead woman, as there are no iconographic features of a deity whatsoever, the portrait of a deity may not be the one on the cippus, rather it will be the first portrait cippus in Liburnia, ever.

A random find of an ara, erected during her lifetime by *Rubria Restuta*, also reinforces the idea of a villa rustica in Dolac, where was a necropolis in Antiquity. A part of the base is missing as well as a smaller part of the right side along the whole length. The left side of the monument is slightly damaged, too. The upper part is adorned by a gable with a rosette in the middle, flanked by the two acroterii (the right one is missing). One fold profile separates the gable from the inscription field, and the same occurs bellow between the inscription field and the base. Above and bellow the inscription field there is a fine rounded profile border. The text mainly preserved except the horizontal hasta of the letter R in the second row, while in the fourth row there has been preserved the horizontal hasta of the letter T. Thus, the text begins with a dedicating formula to deities Manii - *D(is) M(anibus)* - although it was not the case with the recently found cippuses. Name formula consists of the two words, without the filiations as was the case on the Iulia Secundilla's tombstone. *Rubria Restuta* erected her grave ara during her lifetime (*sibi viva fecit*) as well as *Rubria Rufina* did (*si-*

bi posuit) on a cippus. As said before, this is one of the rare monuments erected by the dead person - «*ante mortem*».

New epigraphic finds with the name of the three female persons (*Julia Secundilla*, *Rubria Restuta* and *Rubria Rufina* and a male one (*Quintus Rubrius*) enrich the onomastics of Asseria and ancient Liburnia. These inscriptions affirm the two - word formula without the filiation or patronymic in naming the female dead persons, and «*ante mortem*» (No. 2. *sibi posuit*, No. 4. *sibi viva fecit*, No. 1. no commemorator) in Liburnia.

These three tombstones contribute to a rather great number of Asserian type of the Liburnian cippuses compared to other sepulchral monuments. No doubt it was in Asseria the manufacturing centre to start spreading elsewhere such tombstones as cippuses.

The grave ara from Lepuri near Asseria together with facts about life in the area (locality of Dolac and “skula”) reinforce the evidence upon existence of a *villa rustica*.

After the epigraphic analyses, beside new facts about the inhabitants of Asseria, the general time frame helps the dating. The three cippuses belong to the early Principate, i. e. the 1st c., or the first half of the 2nd c. A D. The grave ara from Lepuri, according to its formula and some other factors should be dated to the beginning of the late Principate, i. e. to the second half of the 2nd c. or perhaps the very beginning of the 3rd c. A D.

